

İSMÂİL HAKKÎ BURSEVÎ'NİN "KİTÂBÜ'L-ENVÂR" I

M.Murat YURTSEVER*

ÖZET

Şuarâ tezkirelerinden başlayıp zamanımıza kadar gelen pek çok edebî kaynak ve antolojide, İsmâil Hakkî Bursevi'nin (1653-1725) şiirinden örnekler verilmiş ve nazımdaki ustalığından söz edilmiştir. Hakkî'nin şiirdeki başarısı, Celvetiye tarikatının son şeyhi ve de Rûhu'l-Beyân tefsirinin müellifi olarak kazandığı haklı iki şöhretin bir üçüncüsünü ve sacayağını teşkil etmektedir. Şiirlerinde tasavvufi muhtevâ zevk planında değil, hayat felsefesi düzeyindedir. Hakkî, dünya görüşü gibi sanat anlayışını da dinî esaslara ve tasavvufî düşünceye dayandıran velûd bir şâirdir. Hattâ "bir mikdâr Kur'ân-ı Kerîm ile iştigâl olunursa bir mikdâr dahi eş'âr ile tefekkür olunmalıdır" diyerek şiirle alâkalanmayı tasavvufî âdâbdan saymıştır. Bu çalışma ile neşrini gerçekleştirdiğimiz Kitâbü'l-Envâr, Hakkî'nin vahdet-i vücûd görüşü de dahil, birçok tasavvufî mülâhazasına yer verdiği ve geniş bir şerh ile beraber kaleme aldığı 98 beyitlik müstakil bir manzûmedir.

SUMMARY

"Kitab al-Anwâr" of İsmâil Hakkî Bursavî

Kitab al-Anwâr, written and interpreted by İsmâil Hakkî Bursavî, is a work which consists of 98 couplets. This article aims to give some information about Kitab al-Anwâr. We have shown the full of poetic part; but as to prosal part, we had to be content with initial (matla') and last (makta') couplets' interpretation because of the abundance of content.

* Yrd.Doç.Dr.: U.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Edebiyat tarihi, pek çok sanatkârı, çevresinde yükselen şöhreti nedeniyle zikre değer bulur ve sayfaları arasında yer verir. Edebiyat ise sanatçının değil, onun kaleminden çıkan ürünün adı ve bizzat metnin kendisidir. Bu sebeple şâir ve şiiri konusunda doğru kanaate varabilmek, ancak eserin kendisi ile yüzyüze gelmekle mümkündür.

Özellikle mutasavvıf şâirlerin şiirlerini kaleme aldıkları esnada yaşadıkları ortam, taşıdıkları duygular, hüznünler ve çileler her zaman merak konusu olmuştur. Kendini bir anda şâir ile aynı duygular içinde bulan pek çok okuyucu, şiiri bir de şâirinin dilinden dinlemek istemiş, ancak bunun imkânsızlığı ve talihsizliği karşısında elindeki şiiri çâr-nâ-çâr hayâlinde canlandırdığı mahzûn ve derbeder bir âşığa okutmuş, onunla coşmuştur.

Şâiri tarafından şiirinin yanibaşında şerhinin de verildiği örneklere şiir geleneğinde rastlanmıyor. Kendi şiirini şerheden şâire rastlamanın son derece tesâdüfî oluşu, şiiri şerhetmeye çalışırken cerhetme tehlikesinin de muhtemel olmasındandır. İşte, İsmâil Hakkî'ya ait "Kitâbü'l-Envâr"ın ehemmiyeti tam bu noktada belirginleşmektedir.

Pek çok şiir-şinâs, tahlilinde zorlandığı mısralar karşısında, mânânın şairin karnında kaldığını söyleyerek işin içinden sıyrılarsun, Hakkî bu manzûmesinde, bir gavvâs maharetiyle kendi okyanusuna dalıyor. Şiirinin derinliklerinde bıraktığı söz sadelelerini, birer birer ve titizlikle aralayarak içlerindeki her biri birbirinden kıymetli mânâ incilerini şiirseverlerin takdirine sunuyor. Hem kürgü mükemmelliğinin hem de muhtevâ güzelliğinin desteğinde, es'ile ve ecvibelerle yer yer muammâ beyitlerinin yer aldığı, zaman zaman didaktik, zaman zaman da mistik bilgi ve duyguların öne çıktığı bu eser, tasavvufî düşüncenin, rindâne hayatın, sâlikin hâl ve makamlarına ait kavramların ve gönüllü yücelere taşıyan ilâhi bir aşkın şiirle tezâhürü ve nazmen terenümüdür.

Kitâbü'l-Envâr, İsmâil Hakkî Bursevî'nin yazdığı ve yine kendisi tarafından şerhedilen 98 beyitlik müstakil bir manzûmedir. Şerh, Hakkî'nin müfessirliğinden gelen vazgeçilmez bir temâyüldür. 120'yi bulan eserinin 50'den fazlasını şerhler oluşturmaktadır. Hattâ dîvânı dışındaki edebî eserlerinin tamamı Attâr, Mevlânâ, Yûnus, Hacı Bayram ve Niyâzi-i Mısırî gibi şâirlerin şiirlerine yazdıklarını da içine alan şerhlerden ibarettir. Kitâbü'l-Envâr ise, bir şârih olarak Hakkî'nin dehâsını gösteren ve bu konuda verdiği eserler arasından seçilmiş önemli bir örnektir.

Çalışmamıza esas aldığımız bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrîşah Sultan bölümü, 189/2 numarada kayıtlı olup müellifin kendi hattıyla H.1131'de kaleme almıştır. Metin, İsmâil Hakkî'ya ait 6 ayrı eserin bir arada bulunduğu 165 varaklık mecmuanın 22b-103a varakları arasında yer almaktadır. Mecmuayı oluşturan eserler sırasıyla şöyledir: Şerh-i Nazmu's-Sülûk, Ramazân adıyla ilgili bir risâle, Şerh-i Nazm-ı Ahmedî,

Hutbe dinleme âdâbiyla ilgili bir risâle, Şerh-i Nazm-ı Hacı Bayram ve Vâridâtı muhtevî bir risâle.

Kitâbü'l-Envâr'ın diğer nüshalarının bulunduğu kütüphaneler ve numaraları aşağıda belirtilmiştir:

- 1) Süleymaniye Ktp. Fatih Böl. No: 2652
- 2) Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Böl. No: 258
- 3) Millet Ktp. Şer'îye Böl. No: 1228
- 4) Millet Ktp. Şer'îye Böl. No: 1328/2
- 5) İst.Ün. Ktp. TY. No:2301
- 6) DTCF Ktp. R.Yelkenci Böl. No: 581
- 7) Üsküdar Selimağa Ktp. Hüdâi Böl. No: 465
- 8) Üsküdar Selimağa Ktp. Hüdâi Böl. No: 472/3
- 9) Üsküdar Selimağa Ktp. Hüdâi Böl. No: 466/1

Kitâbü'l-Envâr'ı tanıtmak amacıyla kaleme alınan bu makalede, manzûmenin tamamını, ayrıca muhtevânın genişliği ve eserin bütünü Hakkında bir fikir verebileceği düşüncesiyle, mensur şerhin sadece matla' ve makta' beyitlerini vermekle yetiniyoruz:

* * *

Ve zin: Me fâ î lün Me fâ î lün Me fâ î lün Me fâ î lün Me fâ î lün

Hâzâ'n-Nazmu ve şerḥuhū kilâhümâ li'ş-Şeyḥ İsmâ'îl Ḥakkî ḡufira zünûbehū.

Bismillâhirrahmânirrahîm.

- 1- Nedür Dervîş Muḥammed feyz-i Mevlâ'ya müheyâdur
Ne belki kaṭra şeklinde görünmüş özge deryâdur
- 2- Egerçi şûret-i zâhirde za'f-ı ḥâli var ammâ
Velîkin kuvvet-i ḡudsiyye ehli ḥoş-tüvânâdur
- 3- Odur Rüstem ki elinde Zâl olubdur nefsi-i emmâre
Sikender'dür ki rûḥı ḡâlib-i dârât-ı Dârâ'dur
- 4- Gören Tûr-ı vücûd içre Kelîmu'llâh-meşrebde
O demde bî-tevaḡḡuf dir ki bu bir sır-ı Mûsâ'dur
- 5- Ya anı feyz-i Rûḥu'l-ḡudsde görse kemâl üzre
Cihâni itmege ihyâ meger bir ḡalb-i 'İsâ'dur

- 6- Ya hâline baķub mi' rāc-ı rūhānide ol cānuñ
 Degüldür bu zemīn ehli semā-peymā Mesīhā'dur
- 7- N'ola Őekl-i 'avām-ı nāsa girse ihtifā için
 Zamāne hāli budur evliyā Hāķ ile tenhādur
- 8- Hāziz-i hāki bekler mazhar-ı esmā olan ādem
 Firište-veŐ veli pervāza gelse 'arŐ-peymādur
- 9- Olubdur perr ü bāl-i ādemī kuvvetde efzūn-ter
 Bu menzilde Őaķın Őanma ki Cibril āna hem-pādur
- 10- Ta'ab gelmez 'urūc-ı 'ālem-i lāhūt kılmaķda
 Gice gündüz sülūkinde egerçi pāy-der-pādur
- 11- Kāpusı kullarından olmaķ Allāh'uñ ne devletdür
 Kābül itmez 'ubūdiyetden özge ol ki dānādur
- 12- Virürlerse cihān sultānlığın almaz kābül itmez
 Taleb kılmaķ kerāmet kullığında pāy-ber-cādur
- 13- Egerçi ķuldur ammā āŐinā-yı Rabb-i muṭlaķdur
 Görinür Şüret-i bigānede baķ bu ne ma'nādur
- 14- O Hāķķ'a secdeden baŐ ķaldurub gözin göge tıtmaz
 Kāmu hāķķ-ı cihān ammā derine ķehre-fersādur
- 15- Budur insān ki kendi kendine secde ķılır dā'im
 Cenāze Őalına eyle naķar bürhān-ı da'vādur
- 16- Ki zirā herkeŐiñ rūhı gelür hāzır olur anda
 Kılur kendi namāzımı o yirde kim muŐallādur
- 17- Bunu fehm eyleyemez cāhil bunu iz'an ider 'āķil
 Ki zirā degme keşf ehline bile hayret-efzādur
- 18- Kimine Hızır olur sāki kimine feyż ider Bāķi
 Bilinmez sırr-ı Hāllāķi ki pūŐide mu'ammādur
- 19- BaŐiret ehli yanında görinen Şüret-i Hāķ'dur
 Muħammed MuŐtafā vü Aħmed ü Maħmüd esmādur
- 20- Revān olduķda hūn-ı hāzret-i Hāllāc iŐütdüñ mi
 Ene'l-Hāķķ'ı nice her kaķra başka başka güyādur
- 21- Yāhūd güŐ itmedüñ mi vaŐfını dūnyāda bir kerre

- Anuñ kim diller içre şöreti Mecnûn-ı Leylâ'dur
- 22- Gezer tebdîl-i câme küçe-gerd-i şeh'r olub böyle
Görürler anı bilmezler dimezler ol müsemâdur
- 23- Sentüñ 'azlûnde oldur gam çeken naşbuñda şâd olur
Hadîş-i qudsî içinde bular heb müşbet illâdur
- 24- Aña "enni erâhü" dir bilen nür olduğın maḥzâ
Şıfâtıyla eger gördüm diyen var ise bînâdur
- 25- Kimi nefy ü kimi işbât ider anı bu 'âlemde
Kimi lâkinde qalmışdur kiminüñ ḥâli ammâdur
- 26- Budur bu ḥikmet-i zevkiyye bunda baḥş-i 'aql olmaz
Anı ehl-i ḥired bilmez egerçi İbn-i Sînâ'dur
- 27- 'Acebdür kim seçilmez gevheri seng-i siyâhından
Kimi gevher dir ammâ kimisi dir seng-i ḥârâdur
- 28- "Kuli'llâhümme"de baq "Mâlike'l-mülk"i te'emmül kıl
Kimi kul eylemiş kimi derinde şâh u pâşâdur
- 29- Serîr-i ma'fîret üzre kimi şeh-vâr oturmışdur
Tecellîden vücûdı nûrına baksañ ser-â-pâdur
- 30- Bu kimdür ya bu kemdür dirse bir maḥcûb gâfildür
Bu gizlûdür bu gözlûdür dise ger kendi a'mâdur
- 31- Ne kârî ki cihânda iktizâ itmîşdürür ḥikmet
Gelür elbet vücûda zehrdür yâḥûd ki ḥalvâdur
- 32- Ne kim 'ilminde şâbitdür anuñ tagyîri mümkin mi
Ki dest-i qudretiyle cümlesi maḥtûm u mümzâdur
- 33- Şühûd-ı Haq bozulmaz ezmine aña berâberdür
Kimüñ adrâk-i tâmmı varsa aña bu hüveyyâdur
- 34- Ne görsen 'âlem-i şüretde inkâr eyleme anı
Ki zîrâ tâ ezelden levḥa-sebt olmuş қаzâyâdur
- 35- Bunun cürmi nedür dirseñ ḥaḫâdur fi'l-ḥaḫîka bu
Bunuñ sırrı nedür dirseñ bu söze söz yok a'lâdur
- 36- Ne gülzâra ki girseñ güllerinüñ cevheri birdür
Velî zâhirde reng ü bûyile heb başka simâdur

- 37- Ne vaḥdetdür ki keşret görünür ol vaḥdete bakşañ
Nazar kıl ol güle kim gülşen içre adı ra'nâdur
- 38- Şecerde aşl birdür kim nevât ol aşlı ḥâmildür
Fürû' ma nihâyet yok egerçi aşlı yek-tâdur
- 39- Biñe bir dirse bir âdem bu sözüñ ḥikmeti vardur
Ki yıldız birdür aşlında eger 'ıkd-ı şüreyyâdur
- 40- Tefâvüt geldi mâhiyyâtdan ızhâr idüb kendin
Şu'unât-ı İlähiyye aña vech-i tekâzâdur
- 41- Ḥilâfetde ne tertîb eyledi peygamber-i dâna
Nazar eyle ki nice biri birisinden evlâdur
- 42- O kim dervîşdür gerçek aña bir oldı luḥf u ḳahr
Bu iki fer'un aşl u ma'dini bir aşl-ı ğarrâdur
- 43- İki eldür velî dūşa bakılsa yek cihetdendür
İmâm miḥrâb içinde şağ u şola kâr-fermâdur
- 44- İki ḳaşuñ miyânında nedir ḥâle nazar eyle
O da ez-cümle bu enfüs içinde nükte-pîrâdur
- 45- Ḥaḳîkatde budur iş gerçek aña bu degüldür düş
Bakılsa rûy-ı kâra gerçi kim bir özge sevdâdur
- 46- Ne sevdâdur ne şafrâdur velâkin ḥükm-i ḥılkatdür
Ki insân neş'ede mecmû'a-i esrâr-ı eşyâdur
- 47- Ḥaḳ'a eyle nazar ḥalkuñ elinde nesne yokdur hiç
Cedel itmek cihân ḥalkı ile bir ḳurı gavgâdur
- 48- Dir iseñ herkesüñ bir ismi var esmâ-i ḥüsnâdan
Ġaraž andan bu ḥalkuñ yüzlerinden Ḥaḳḳ'ı iḫyâdur
- 49- Cevâb oldur ki Ḥaḳḳ-ı muṭaḳa râci'dürür cümle
N'idersin fer'i aşla ir ki Mevlâ 'âlem-ârâdur
- 50- Gedâyı ḳo murâduñ şâhdan iste ki ḳâdirdür
Ki "es-Sulṭânü zıllu'llâh" aña billür minâdur
- 51- Bu zıllu'llâh'dan ḳuṭb-ı vücûda intikâl eyle
Serîr-i nâzda zîrâ ḳatı ḥüb u dil-ârâdur
- 52- Bu tevḥîdi bu tecrîdi bu tefrîdi bilen 'ârif

- Şerî'atde haķikâatde 'aceb maķbûl-i Mevlâ'dur
- 53- Meges bilmez bu ķandi tûti-i gÿyâ bilür anı
Ne bilsün çâşnîsin mür anuñ kim ta'm-ı 'Anķâ'dur
- 54- Ne 'Anķâ'dur ki zîr-i bâline almışdur eşyâyı
Aña eşyâ ya beyza ya firâh-ı mürğ-i şahrâdur
- 55- Serây-ı vahdete giren serîr-i sırda sultândur
Külâhı tâc u dülbendi zer ile şan muṭallâdur
- 56- "Ebitü 'inde Rabbi" maṭbahından zevķ-yâb olub
Mülükâne ğidâsı dem-be-dem anuñ müherrâdur
- 57- Geçe 'aķl-ı ma'âşın 'ilm-i cüz'iden 'umûma heb
Ki zîrâ bunlar ehlu'llâh yanında hân-ı yağmâdur
- 58- N'ola seyl-âb olursa 'ışķ-ı Hâķ'dan gözleri yaşı
Degüldür göz yaşı her dânesi lûlû-yi lâlâdur
- 59- Sipihr-i nîl-gûna sürme-dân-ı hâk-pâyidür
Çeker her şeb gözine tütüyâ-yı çeşm-i havrâdur
- 60- Gözetmez câm-ı Cem şürb-i şarâb-ı 'ışķ iden kimse
Dimâĝ âşüfte-gâna bu bilinmez özge şahbâdur
- 61- Bunı nûş eyleyen keyf-i raḫîķ-i 'adne beñzetmez
Bu bezm ehli ezelden tâ-ebed hõş-mest ü şeydâdur
- 62- Eger vezn eyleseñ bir felse degmez hâl-i dünyâyı
Bilen yanında budur hâl-i dünyâ tâ ki dünyâdur
- 63- Gözinüñ ğamzesine aldanub havrâyâ meyl itmmez
Ki ehlu'llâh yanında ol da kâr-ı ehli-i 'uķbâdur
- 64- Ne 'azlinde ne naşbındadurur dünyânuñ işbu dil
Ne varlıķda ne yoklıķda ķamusından müberrâdur
- 65- Ne eklinde ne şürbindedürür 'uķbânuñ uşbü cân
Huliyy ü hulle vü tâc ü niṭâķından mu'arrâdur
- 66- Ne Bursa vü ne İstanbul ne şehr-i Şâm ü ne Mışr'uñ
Hevâsından şafâsından müzekkâdur muşaffâdur
- 67- Bana eglence zârîdür bu bâĝ-ı dilde bülbül-vâr
Degüldür ihtiyârî tâ-ezel hâl-i süveydâdur

- 68- 'Abā ehlin ḳabā ehli ne bilsün kim degül hem-reng
Siyeh çul-püş olanı bilmez ol kim ehl-i dünyâdur
- 69- Siphire irse ger rif'at yüzinden başı dervişün
Yine yüz yirde vü pür-mürde-hâl ü bi-ser ü pâdur
- 70- Ḥarâbât içre büm-âsâ tütubdur mesken-i tenhâ
Velîkin ḳalbi güyâ beyt-i ma'mûr-ı mu'allâdur
- 71- Aña zînet virür abdâl içinde müy-ı jülîde
Ki cennetdedürür güyâ o mü zülf-i muṭarrâdur
- 72- Cihânda ḳan bulaşmak olsa dest ü dâmene bir dem
Anı ğasl eylemek vâcib olur kim hükmi-i fetvâdur
- 73- Velîkin ḳan yalaşmak lâzım oldu 'âşîḳân içre
Ki o fetvâ ise bu da mü'ekked hükmi-i taḳvâdur
- 74- Aña fetvâ viren zâhid buña fermân viren 'âşîḳ
Nazar ḳılsa ḳangısı 'allâme vü 'ilm içre monlâdur
- 75- Bu monlâ hükmini tütmezse her kim 'ârifân içre
Degüldür mezhebi îmân ü belki gebr ü tersâdur
- 76- Bunı bir hâceye söyle ki İbrâhîm-i Edhem'dür
Bunı bir câna 'arzeyle ki nâmu Aḳmed Ağâ'dur
- 77- Adı hâce ise 'ilmi İllâhî'dür ḳaḳîḳatde
Ki sırrı nefis ü ḳalb ü rûḳına anuñ müvellâdur
- 78- Adı Ağa ise ehl-i 'abâya mülḳ olmuşdur
Dime anı ki Ehl-i Suffe'den ḳâl içre ednâdur
- 79- O bir merd-i İllâhî'dür ki anda sırr-ı Yûsuf var
Aña dâmen-zen olmuşdur cihân güyâ Zeliḳhâ'dur
- 80- Elifdür mebd-i evvel ta'ayyün bâ'da muzmerdür
Ḥaḳâ'îḳ âdem-i ma'nî içinde güyiyâ zâ'dur
- 81- Leben deryâ-yı demde ğarḳ olubdur kimseler bilmez
Bu taḳta-pâre zâhirde aña bâdi-i icrâdur
- 82- Toğub mâder radî'ından bulubdur terbiye muṭlaḳ
Ki pistânda sūd yoḳdur velî oğlunda peydâdur
- 83- Gümişden levḳa yazdı eyledi Kur'an'ı sî pâre

- Eger kavlı eger fi'li yazılmış bunca eczâdur
- 84- Nice mümkün bu 'ömr içre ğıdâsız uyumağ yatmağ
Gürisne olsa tıfl-ı nâ-şikibâ hâli şekvâdur
- 85- Nice yüz biñ yıl oldu tatmaduñ bir nesne lezzetden
Koyub kandi vücuduñ zehr ile dâ'im müberrâdur
- 86- İki 'ayn ile senden 'aynüni aldı ne ğâfilsin
Nedür dirsen nişâni anuñ istirhâ-yı a'zâdur
- 87- 'Aceb bir dâl ile biñ dâle düşdün irmeduñ tâya
Çıkarduñ mahrecinden harfî lafzuñ bi-mezâyâdur
- 88- Kalem elde vü levhuñ dilde vü feyzuñ ola böyle
Ne yazmazsın ne çizmezsın bu ne özge temâşâdur
- 89- Şahâbe içre çün 'Oşmân olubdur Câmi' u'l-Çur'an
N'ola dirsem dili mecmu'a-i esrâr-ı meşnâdur
- 90- Bu dünyâ hâli hüsni hâline nisbet ile anuñ
Hemânâ nisbet-i fark-âver-i ma'nâ vü mebnâdur
- 91- Hudâ'dur mâni' u mu'tî hazâ'in kabzasındadır
Kime virürse miftâhın ne söz her hükmi mücrâdur
- 92- Ne şabra bağla bel ne şükr ile kıl hâlünü muhtel
Fenâya ir fenâya mâ'adâsı ağ u qaradur
- 93- Bu hükmi idemem tefhim bu hâli idemem ta'lim
Bu emri idemem takسیم ki bunlar heb müşennâdur
- 94- Ne İsmâ'il Hakkî'yam ne bir şahib-i terakkiyem
Ne bir ehl-i telakkiyem ne âyinem mücellâdur
- 95- Bu söz kim söyledüm şimdi tutagör anı var imdi
Ki bir katra sözüm hikmetde biñ deryâya imâdur
- 96- Saña ebyâtumuñ zevki bedeldür erba'inâta
Ki feyzi rahmete mizâb-ı zer mecrâ-yı pehnâdur
- 97- Nuğatum güiyâ hâl-i siyehdür çehre-i feyze
Sütürüm ser-keşide serv-i reşk-ârâ-yı Tübâ'dur
- 98- Devâtum nündür andan çıkubdur harf-i ma'nî heb
Bu ilhâmuñ maqâmı "Kâbe kavseyni ev ednâ"dur.

Birinci Beytin Şerhi:

(22b) *Nedür Dervîş Muḥammed feyz-i Mevlâ'ya müheyyâdur*

Dervîş fakîr dimekdür. Fakîr-i şer'î oldur ki nişâba mâlik olmaya. Ve fakîr-i ḥaḳîkî oldur ki ne kendi vücûdına ve ne ḥod vücûdına muzâf olan mâsivâyâ mâlik olmaya. Belki cümlesini fî-sebîli'llâh bezl idüb mecmû'ından fenâ bula. Gerekse zâhîrde nişâba mâlik olsun Ḥazret-i Dâvud ve Süleymân ve Yûsuf ve Eyyûb ve İskender ve ğayrılar gibi ve gerekse olmasın Rasûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ve aña pey-rev olanlar gibi. Velâkin bir kimse Rasûlu'llâh'a fakîr dise ta'zîr lâzım gelür. Zîrâ cemî'-i ḥazâ'în kendine müsellemler ve müfevvez iken kabûl itmeyüb terk itdi. Ve bu sırâ işâret idüb Qur'an'da gelür: “*Ve vecedeke 'â'ilen fe 'agnâ*”. Burada 'â'il ile murâd zâhîrde 'adîm ve bâtında fakîr-i ḥaḳîkîdür ki mâ-sivâ'llâh'dan bi'l-küllîye teḥallî eyleyendür. Ve ğinâ ile murâd mâl-i Ḥadîce raḍiya'llâhu 'anhâ ve seyf ü rumḥ ile taḥşîl olunan rızq ve bâtında vücûd-ı ḥaḳîkîdür ki vücûd-ı meczâzîden boşaldıktan sonra zühür itmişdür. Anuñcün vahdet didükleri, 'abd mevlâ ola demek degüldür. Belki keşretüñ ḥükmi zâ'il olub sırr-ı vahdet-i vücûd itmekdür. Bu vücûd ise ezeli ve ebedî birdür. Şirket, vücûd-ı imkânîden gelmişdür ki mâhiyyeti 'arızdur. 'Arız ise ma'dûm ḥükminde olmağla vücûd-ı imkânîniñ vücûd-ı vâcibiye aşlâ müşareketi yokdur. Pes anlar ki maḥcûblardur ve vücûd-ı imkâm işbât idüb (23a) zenb-i vücûdla mübtelî olurlar. Ve anlar ki mükâşiflerdür, vücûd-ı vâcibiiden ğayrıyı nefy idüb zenb-i vücûddan ḥalâş olurlar. Ve bu maḳûlelere dervîş-i ḥaḳîkî dirler. 'Abâ ve kabâ şüretinde olmak berâberdür. Şu kadar vardur ki 'abâ şüretinde olmağda âl-i 'abâyâ teşebbüh ve şuleḥâ-i ehl-i sülûke taḳlîd vardur. Bundan zâhîr oldı ki vücûdında fakr-ı ḥaḳîkî ma'nası zühür itmeyen ehl-i 'abâyâ iltifât yokdur. Belki ekşeri müdde'idür. Da'vânüñ eşeri budur ki ehl-i dünyâ kapularında dervâze idüb mel'un olur. Zîrâ fakr-ı ḥaḳîkîde ğinâ-yı ḥaḳîkî vardur. Ve anuñ ki ğinâ-yı ḥaḳîkîden ḥişsesi ola, kâni' olur. Ve ol deryüze ki ba'z-ı ehlü'llâhdan şadır olmuşdur, anuñ sırr-ı 'azîmi vardur, burada dinilmez. Pes herkes bu yüzde muḥaḳḳıka taḳlîd itmek olmaz. Anuñcün ba'z-ı ümür ḥaşâ'îş-i nebeviyyedendür. Ey mü'min-i ḥaḳîkî eger bu fakr-ı ḥaḳîkî maḳlûbuñ ise evvelâ mertebe-i taḳlî-at-ı ḥayvâniyyeyi ümür-ı muḥarreme ve müştebihe ve mekrûheden tezkiye ve şâniyen ḥalâlât ve mübâḥâtdan taḳlîsdür. Bu me'ânî ki esâs-ı sülûkdür, ḥâsıl olmasa hevâ-yı nefis ḥâli üzerine ḳalur. Ve rûḥda zühür iden ma'ârif, şüreti ma'ârif-i süfliyye

olur ki 'inde'l-kümmel mu'teber degüldür. El-hâşıl insân-ı haqîkî olmak isteyen, insân-ı hayvânîniñ mübtelâ olduğı muvâfâkât-ı tabî'iyye ve muhâlefât-ı şer'iyyeden pâk olmak gerekdür. Tâ ki tedricle maqâm-ı rûha ve sırta terâkî idüb ma'ârif-i haqîkiyye ile tecellî eyleye. Bu fakîr ba'z-ı dervîşâna mülâkî oldum ki zâhirlerinde libâs-ı şerî'at olmayub ol ma'nâdan 'uryân iken ba'z-ı küşûf-ı süfliyyeleri vardur. Bu ise mekr-i mağzdur. Pes bu maqûle istidrâcdan Haq Te'âlâ'ya isti'âze gerekdür. Yağ südden hâşıl olur şudan degül. Şudan buldum dise kizb ü iftirâ ider. (23b) Ve kümmel-i evliyâ buyurmuşlardur ki tecelliyât-ı şuhûdiyye, tecelliyât-ı vücûdiyyeden aħz olunur. Ve âyinesiz yüz görünmez. Pes cemî'-i tâ'ât ü 'ibâdât her yüzden tecelliyât-ı İlähiyye'ye âyine vâkı' olmuşdur. Bu ma'nâdan gâfil olan hâlî'ü'l-'izâr ve bed-i'tikâd ve bed-girdâra ışık ta'bîr iderler ki fakruñ ma'nâsını idrâk itmemişlerdür. Evâmîrüñ zavâhirini kuyûd 'add idüb andan daħi boşalmışlar ve küfr-i mezmûm ile tolmışlardur. Lâzım olan üç nesnedür ki imân ve tâ'at ve ma'rifetdür. Müşâhede ma'rifete tabî'dür. Pes anuñ ki imâni olmaya, tâ'atı bâtıldur. Ve anuñ ki tâ'atı olmaya ma'rifeti merdüddür. Ve anuñ ki ma'rifet ve maħabbetden dimâğı çâşnî-dâr olmamışdur, müşâhedeşi yoqdur, ki mertebe-i ihsândur. (Haqk'ı görür gibi 'ibâdet itmeğe ihsân dirler). İnsâna zarar viren kendi nefesine kendi kayıdır. Yoħsa Haq Te'âlâ'nun aña kaydı degüldür. Anuñçün dirler ki mürîd oldur ki anuñ irâdeti olmaya. Maqsûd, nefsiyle irâdeti olmaya dimekdür. Ve illâ, irâdeti irâdet-i Haqk'a tabî'olub kendi irâdetinden fenâ bulan sâlike mürîd-i haqîkî dirler: "*Ve mâ teşâ'üne illâ en yeşâ'allâh*". Ve hadîşde gelür ki: "*Allâhümme 'agnî bi'l-iftikâri ileyk*". Ya'nî baña ğınâ-yı tãm, saña iftikârdadır. Ve iftikâr esmâ-i İlähiyye'nüñ her birinüñ yüzinden müsemmayâ ihtiyâcdur. Ve bu ihtiyâcda cümle esmâ-i cemâliyye ve celâliyyenüñ aħkâmı dâhıldür. Ve bu maqûle iftikâr, mâ-bihî'l-iftihârdur. Zîrâ herkese naşîb olmaz. Ve bundan fehmi olunur ki insânüñ kemâli tedricidür. Pes rızka muhtâc olan yâ Rezzâk dir. Bu ism-i maħşûş yüzünden arz-ı ihtiyâc ider. Ve marîz olan yâ Şâfi' ve mu'âvenete muhtâc olan üftâde yâ Mu'îñ ve tevbesini kabûle tâlib olan yâ Tevvâb'dir. Ve 'alâ hâzâ anuñçün Haq Te'âlâ a'dâd içinden toksan toktuzı ihtiyâr idüb esmâ-i külliyyesini ol (24a) 'aded üzerine haşr eyledi. Zîrâ bunlaruñ yüzünden iftikâr-ı tekmiñ vücûd-ı insânîde kâfidür. Egerçi ki esmâ-i cüz'iyyeye niħâyet yoqdur: "*Nes'elü'llâhe Te'âlâ fazlehü ve ğınâhü*". Muħammed aşlında Rasûlü'llâh'uñ salla'llâhu 'aleyhi ve sellem bu 'âyın-ı hâriciyye göre ism-i şerîfleridür. Zîrâ cemî'-i aqvâl ve ef'âl ve aħvâlde merraten ba'de uħrâ Maħmûd olmuşlardur. Aħmed ismi ise te'ayyün-i rûhânîye göredür. Anuñçün Tevrât'da ve İncil'de ve sâ'ir suhuf-ı İlähiyye'de Aħmed ismi ile mezkûrdur. Ve Livâ'ül-ħamd Aħmed'e mensûbdur. Ve Âdem'üñ 'aleyhi's-selâm ibtidâ ħamd itdüğü Aħmed'üñ

lisânındandır. Pes cemî' -i te'âyyünâtde hamd-i muṭlak aña muzâfdur. Ve 'âlem-i rûhânide tecerrüd-i tām olmağla Ahmed'ün ḥurûfi Muḥammed'den eḳall oldu. Pes bu iki isim bi'l-i'tibâr birbirine muğâyir ve fi'l-ḥaḳîka mütteḥidlerdür. Ve esmâ ve elḳâb ve künâ semâdan beri gelür. Ya'nî te'sîri 'âlem-i ḥaḳîkatdendür ki bi-ḥasebi'l-münâsebât meşîyyet-i İlähiyye ile ḥâşıldur. Egerçi ki zâhirde peder ü mâderüñ tesmiyyesindendür. Ve bundan gayrı herkesüñ 'inda'llâh ism-i maḥşûsı vardur ki fi'l-ḥaḳîka ol isim ile med'uvv olsa gerekdür. Meşelâ bir kimsenüñ zâhirde ismi Muḥammed olub aḳlâkı yüzinden müzemmem olsa aña Muḥammed dimek tesmiye-i mücerrededür. 'Aksi daḫi böyledür. Meşelâ bir kimseye 'abdü's-şems diseler, nitekim câhiliyyetde şâyi' idi, ol kimse fi'l-ḥaḳîka mü'min olsa 'inda'llâh nâmı 'Abdu'llâh olur. Ve aḳtâbuñ daḫi merâtibe göre esmâ-i keşiresi vardur ki 'inda'l-aḳtâb anuñla mezkûr olurlar. Ve her mevcûdda ḥaḳîkat-i Muḥammediyye'den ḥişse vardur ki anuñla ol ḥaḳîkate mürtebiñ olmuşdur. Şemsden 'aḳs iden pertev gibi. Egerçi ki şems maḳâmında şâbitdür ki bir ḥaneye ḥülül itdüğü yokdur. Fe'fhem fe-innehü min-mezâliki'l-aḳdâm va'llâhü'l-müste'an. (24b) Ve ḥavâşş-ı nâsa münâsebât-ı ḥâliyyede faẓl-i 'âzîm olduğı gibi münâsebât-i lafzıyyede daḫi meymenet-i 'azîme vardur. Anuñcün dimişlerdür ki bir ḥuşuşda müşâvere için müctemî' olan ḳavm arasında ism-i Muḥammed ile müsemmä kimse bulunmaḳ gerekdür. Ve illâ ol müşâverede meymenet olmaz. Ve cemî' -i eşyâ miyânında gerçi münâsebât-ı keşire vardur. Fe-emmâ ziyâde ḥafâsından herkes idrâk idemez. Ve tâ'ife-i ḥurûfiyye bu münâsebâta zâhib olub her iki nesne arasında cihet-i câmi'a bulmuşlar ve eşyâyı şüret-i insâna ḳomışlardur. Ve her isimden, meşelâ Âdem ve feres ve mercân ve emsâlinde lafza-i celâle ile şirkete zâhib olmuşlardur. Fe-emmâ cümleden ziyâde mu'teber olan tevḥiddür ki mâsivâyı nefydür ve Ḥaḳḳ'ı cihet-i vaḫdet yüzinden bilmekdür. Burada Dervîş Muḥammed'den murâd bu fakîrden bey'at-gerde olub hâlen İstanbul'da tavaṫtun iden Evliyâ Dervîş Muḥammed'dür ki bu nazm u neşre bâ' iş olmuşdur. *Ḥaḳḳa'llâhu fakrahu ve ḳavvâ zahrahu ve heyye'e emrahu ve aḫyâ zikrahu ve ḳârane bi'l-ğnâ dehrahu.* Feyz-i Mevlâ iki vech iledür ki biri bi'l-vâsiṫa ve biri daḫi bilâ-vâsiṫadur. Ve ol ki bilâ-vâsiṫadur, "innâ 'araḳna'l-emânete" naşşından mefhûm olan emânet-i kübrâ ve ḫilâfet-i 'uzmâdur. Zîrâ insânda gerçi iki vech ile daḫi sırr-ı aḫz-i feyz vardur. Fe-emmâ bilâ-vâsiṫa olan a'lâdur. Nitekim "İ ma'a'llâhi vaktün" çadiyyeti aña remz ider. Anuñcün Leyle'-i Mî'râcda "*fe-evhâ ilâ 'abdihî mâ evhâ*" vefḳınca bilâ-vâsiṫa olan esrâr-ı 'azîme ve keşire ile imtiyâz buldı. Ve bu ma'nâ insânüñ sırrına dâ'irdür. Zîrâ sırr-ı insân sırru'llâhdur. Ki ol sırla bilâ-vâsiṫa Ḥaḳḳ'a irtibâṫ bulmuşdur. Nitekim rûḫ-ı menfûḫ yüzinden bi'l-vâsiṫa ta'alluḳ eylemişdür. Ve felâsife tâ'ifesi vâsiṫa ile olan silsileden gayrı işbât

(25a) itmedüklerinde haṭâ itdiler. Ve ‘ulemâ bi’llâhuñ ba‘zılarında Rasûl’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem iki vech ile irtibât vardır. Biri irtibât-ı zâhirdür ki silsile-i hadîşde dâhillerdür. Anuñcün ehli hadîş fukahâdan efdaldür. Ve biri irtibât-ı bâtındur ki nefes-i Raḥmânî yüzinden ittışâlleri vardır. Burada Mevlâ zikri, insâna ‘abd itlâkına göredür. Ve müheyâ olmaḡ, maḡallini tehyi’eye göredür. Maḡall-i insân ise ḡalbdür. Pes her ḡalb cemî‘-i şevâġilden hattâ rusûm ve işlâhâtdan bile pâk olmasa feyz-i küllîye mazḡar olmaz. El-ḡaşıl dü ‘âlemde olan sevâd ve beyâzuñ cümlesinden levḡ-i ḡalbi pâk itmek gerekdür. Tâ ki ‘âlem-i ḡaḡıḡat münkeşif ola. Egerçi fi’l-cümle taşfiye ile ba‘z-ı aḡvâl-i melekûtiyye zuḡur ider, velâkin cüz’iyyâtdur. Ba‘de zâ bu mısra‘ su’âl ve cevâbı müştemildür. Ya’nî Dervîş Muhammed’uñ tariḡat cihetinden ḡâli nedür diyu su’âl iderseñ cevâb budur ki ḡâlen kalbini tehyi’e ve taşfiye yüzinden feyz-i Mevlâ’ya müheyâ ve âmâdedür. ḡak-i pâk gibi ki bârân-ı pâke muntazırdur. Ve bundan fehm olunur ki feyz-i İlâhî ḡalb-i insânda bi’l-ḡuvve mevcûddur. Velâkin zuḡur ve fi’l-i ‘inâyete mevḡûf ve tecellîye da’irdür. Nitekim maḡrûş ve mebzûr olan tarlada bezr bâtın ve bi’l-ḡuvve zâhirdür. Şöyle ki zâhir ve bi’l-fi’l vücûd-pezir olması bârânuñ nüzüline baḡar. Pes bunda ḡâricden nesne yoḡdur. Nitekim rûḡ-ı menfûḡ daḡi böyledür. Nefḡ ile ta’bir olunduġı kemâl-i zuḡurını temşıldür. Ve raḡm-ı mâderde olan cenînüñ vücûdı müstekmil olmaduḡça rûḡ-ı ḡayvânî zâhir olmaduġı gibi raḡm-ı isti’dâdda olan ma’rifet ve ḡaḡıḡat daḡi şeri’at ve tariḡatuñ istikmâline menûtdur. Ve fenâfi’llâh ḡâşıl olduġda sırr-ı feyz zâhir olur. (25b) Nitekim ḡubûrdan meb’ûş olanlaruñ ervâḡı fenâlarından soñra nefḡ olunur. Velâkin fenâ-i şûriden soñra nefḡ olunan rûḡ, iḡyâ-i cesed ve fenâ-i ma’nevîden soñra nefḡ olunan rûḡ, iḡyâ-i ḡalb içündür. Ki bu iḡyâ ile tıfl-ı ḡalb “ḡalîfetu’llâhi fi’l-arz” olur. Ve bundandır ki “el-mü’minüne lâ-yemûtün” vârid olmuştur. Zirâ cemî‘-i te’ayyünâtdan fenâ bulan kimesneye mevt olmaz. Olsa daḡi şûridür ki rûḡ-ı insânînüñ cesed-i dünî zâhiren müfâraḡatıdır. Ve bu ma’nâ aña nesim-i cennet gibi ḡoş gelür. Ve bu sırr-ı fenâdandır ki arzda ecsâd-ı kümmel çürümez. Zirâ feyz-i İlâhî ile baḡâ-i câvidânî bulub berakât-ı rûḡâniyye ecsâda daḡi sarî olmuştur. Ve bunlar anlardır ki ‘âlem-i ekvânüñ fevkinde olan ‘âlem-i vücûbdan “lâ ilâhe illâ ene” tevḡidini ḡüş itmişler ve ḡak ile ḡâ’im olmuşlardır. Ve bunlar misk-i ezferden e’azz ve kibrit-i aḡmerden enderdür. Egerçi ki bu ümmet-i merḡûme içinde her ‘aşırda ve belki her nefesde yüzyigirmidörtbiñ veliyy-i ‘urfî mevcûddur. Ki ḡüzer iden yüzyi-girmidörtbiñ enbiyânuñ ‘aleyhimü’s-selâm esrârına mezâhirdür. Ve ḡâḡ olur ki ‘aded-i mezkûrdan daḡi ziyâde olurlar. Zirâ ḡurb-ı sâ’atde meb’ûş olduklarından esrâr-ı berzâḡiyye ve ḡaşriyye anlara münkeşif ve muḡayyebât-ı ‘âlem-i melekût mütecellîdür. Bâ-

huşuş ki anların kemâlleri metbu'larının kemâlâtına tâbi'dür. Pes metbu'ları ekmelü'l-halk olcağ kendileri daği aña kıyâs olına. Bu sebebden bu ümmete ümmet-i vasağ dinildi ki cemâl ve celâl miyânını câmi' ve şıfat-ı vücüdiyyeleri ifrâğ ve tefriğden beri ve her vech ile mu'tedillerdür. Ve i'tidâl-i hâl ve mizâcdan insilâha kâdirler. Ve mi'rac-ı rûhâniye mâliklerdür ki eşrefü't-teveccühâtür. Nes'elü'llâhe zâlike min-fâzlih. (26a)

“Ne belki kaçra şeklinde görünmiş özge deryâdür”

“Ne” lafzı, terakkî içündür. Ya'nî feyz-i Mevlâ'ya müheyyâ olmak degül belki bi'l-fi'l ehl-i feyzdür. Zirâ bâtını deryâ gibi mevc-engizdür. Egerçi zâhiri kaçra şüretinde görünmişdür. Kıllet şüretinde rû-nümâ olmak ise ma'nâda keşir olmağa ma'nî degüldür. Nitekim Kur'an'da gelür: “ *Kem min fi'etin kaliletin galebet fi'eten keşiraten bi-izni'llâh*”. Meşelâ Hazret-i İbrâhim ve Mûsâ 'aleyhime's-selâm, kıllet şüretinde iken keşiru'l-asker olan Nernrüd'a ve Fir'avn'a gâlib oldılar. Zirâ bâtınlarında 'asker-i rûhânî var idi ki ceşm-i düşmene hüveydâ degül idi. Zâhirde kâr iden ise bâtında olan te'sirdür. Pes bâtın kuvvetde olcağ zâhirrûn za'fı zarar virmez. Bundan fehm olındı ki insân 'âlem-i aşğar ve mâ-'adâsı 'âlem-i ekberdür. Ya'nî kaçra deryâya nümüne olub feyz-i deryâ anda münderic olduğı gibi insân daği şıgarı ile bile 'âlem-i ekberrûn esrârı anda dâhıldür. Zirâ şüret-i İlähiyye üzerine halk olinmişdur. Şüret-i İlähiyye'den murâd şüret-i hağıkiyyedür ki şıfat-ı İlähiyye'den 'ibâretdür. Hayât ve 'ilm ü irâdet ve kudret ve emşâli gibi. Ve bu şıfat insânda müctemi' ve mâ-'adâsında müteferriğdür. Egerçi her zerrede mihrûn hâli vardır, velâkin kuvvet ve fi'l ile tefâvütleri vardır. Pes bir zerre ki cemî'-i esmâ'-i İlähiyye ve şıfat-ı Rabbâniyye'yi câmi'dür. Bu cem'iyetden zâtında zuhür iden şey kalıldür. Mâ-'adâsı bütündadır. İnsân ise böyle degüldür. Anuñçün medâr-ı 'âlemdür. Ve her vech ile zimâm-ı taşarruf anuñ yed-i tedbirine teslîm olinmişdur. Ve bundan zâhir olur ki insân her bir ferd-i 'âlemden efdaldür. Ve mecmü-'i efrâd-ı 'âlem ile berâberdür. Anuñçün Rasûlü'llâh 'aleyhi's-selâm efdalü'l-halkdur (26b) muğlakâ. Ya'nî Rasûlü'llâh'da âdem ve men dühüh olanların kemâlleri mevcüddür ki sırr-ı iştıfâ-i Âdem ve necât-ı Nüh ve hullet-i İbrâhim ve kelâm-ı Mûsâ ve emşâlidir. Ve bunlar şıfat-ı mezkûrenuñ her biriyle birbirileri üzerlerine fâzıl oldukları gibi Rasûlü'llâh 'aleyhi's-selâm ol şıfatuñ mecmü'ını cem' ile her birisinin üzerine râciğ olmuşdur. Egerçi ki bu ictimâ' ile, mecmü'un min-hayşü'l-mecmü'a berâberdür. Fe'fhem cidden. Ve ba'z-ı işrât-ı Nebeviyye vardır ki kendilerinin ziyâde imtiyâzına delâlet ider. “*Lî-ma'a'llâhi vağtün*” ve emşâli gibi. Ve ma'nâ-yı mezkûruñ nazîri vardır ki rûhdür. Nitekim Kur'an'da gelür:

“*yevme yeķümü'r-rūhu ve'l-melā'iketü şaffen*”. Ya'nî yevm-i kıyâmetde rūh yalnız bir şaff ve cemî'-i melâ'ike dağı bir şaff olub ikisi birbirine müsâvî olsa gerekdür. Ve ol rūhdan murâd külliyyet-i rūhdur ki cemî'-i eşyâya andan nefh olunmuşdur. Melâ'ike ile muķâbele olunduğı melâ'ikenüñ 'âlem-i ervâh ve edrâ'â kırbleri olduklarındandır. Ma'a hâzâ melâ'ikeden bir sınıf vardır ki anlara ervâh ıtlâk olunur. Melâ'ike-i mehiyye ki bunlarda ecsâm-ı keşife degül ecsâm-ı laţife bile yokdur. Sâ'ir melâ'ikedede ise ecsâm-ı laţife vardır. Beşerde ve sâ'ir mağlûkâtta ecsâm-ı keşife olduğı gibi. Ve dimişlerdür ki melâ'ikeden bir hıdmete me'mür olanlara melek ve rasül dirler. Me'mür olmayanlara rūh dirler. Zîrâ egerçi cism-i laţif ile müteşekkildür. Velâkin rûhâniyetleri ğâlib olmağla rūh-ı mađz gibidir. Bundandır ki tâ'atları taḫ'î ve hılkîdür. Beşerüñ ise kerhî ve 'ânzîdür. Meger ıslâh-ı vücüd iden kümmelden ola. El-hâşıl zıkr olınan rūh-ı muḫlak bir melek şüretinde degül aşında 'aql-ı evvel didükleridir. Ve cemî'-i eşyâ andan aḫz-ı feyz-i rūh itmişlerdür. Her hâne şemsden aḫz-ı pertev itdüğı gibi. Ve ol rūhuñ emr-i vâhid iken cemî'-i ervâh ile (27a) tesâvîsi ve cümle-i ehl-i Suffa'ya teķâbüli Rasûlü'llâ'uñ 'aleyhi's-selâm cemî'-i enbiyâya ve evliyâya teķâbülinüñ fi'l-ḫaķıķa 'ayındır. Zîrâ buyurmuşdur ki “*Ene mina'llâhi ve'l-mü'mününe min-feyz-i nûr*”. Ya'nî ben âyine-i Ḥakk'am ve sâ'ir eşyâ dağı baña âyinedür. Ve bunuñ bir nâzırı dağı Allâh ismidür ki cemî'-i esmâya muķâbildür. Anuñçün Allâh Te'âlâ cümle-i esmâ arasından anı ihtiyâr itmişdür. Ve ol ismüñ ğavş-ı a'zam ki kuḫbu'l-aķḫâbdur, bātında mazḫarıdır. Nitekim zâhirde mezâhiri mülük ve selâḫındır. Anuñçün ḫadışde gelür: “*es-Sultānu Zıllu'llâh*” ya'nî sultānu'l-vaķt olan ḫaķıķat-i İlahiyye'nüñ säyesidür, ki zâhir 'âlem anuñla müsteriḫ olur. Ve kuḫbu'l-vaķt olan ol ḫaķıķatüñ kendi sırrıdır ki bātın 'âlem anuñla âsüde olur ve belki zâhir 'âleme dağı beķâ ve imdâd andan gelür. Gerek zâhir 'âlem mü'min olsun bilâd-ı İslâmiyye aḫâlîsi gibi ve gerek kâfir olsun dâru'l-ḫarb aḫâlîsi gibi. Pes dâru'l-ḫarbüñ bile üzerine evliyâdan müvekkel kimesneler vardır. Ki bu 'âlem-i tedbîr nihâyetine dek beķâ-i dâr anlarıñ nefes-i nefislerindendir. Egerçi ki anlar bu ma'nâdan bi'ḫaberdür. Velâkin şâhibü'd-dâr ki fi'l-ḫaķıķa Allâh Te'âlâ'dur. Aña düşen Ḥakîm ismi muķtezâsiyla mezâhir-i kâmile yüzinden tedbîr ve ibķâ-i 'âlemdir. Pes bu taķrîrden kaḫra ve deryâ nedür ve ne vech ile kaḫra deryâyâ muķâbil gelmişdür. Ve bu temsilüñ yüzünden sâ'ir müteķâbilâtuñ esrârı dağı münkeşif oldu. Velâkin fehm-i tām ve keşf-i şariḫ gerekdür. Hiç olmazsa bârî 'aql-ı müstaķim lâzımdır ki 'aql-ı küdsîdür. Ve 'aql-ı küdsî ile keşfüñ miyânında perde-i raķıķ vardır. “*Yekâdü zeytühâ yudî'u*” aña remz ider. Bize lâzım olan bu me'ânî-i celîleyi bu vech ile ibrâz ve fehîm olanları irşâddur. Fehm ḫâşıl olmayıcaķ tevakkuf lâzımdır ki her emr vaķtine (27b) merhündür. Eger ol emrüñ şâhibi

ictihād ehli ise ya bu neş'ede veyāhuḍ neş'e-i āhîrede va'd-i İllāhî üzere elbet zühür itse gerekdür. Ve illā gāyeti hirmāndur. Kāle Te'ālā “*Ve men kāne fî-hāzihî a'mā fe-hüve fî'l-āhîreti a'mā*” hāşıl-ı budur ki insān 'amā-yı kâlbün inkişāfına müste'iddür. Velākin ol perde dest-i ictihādla zā'il olur. Egerçi te'sîr Allāh Te'ālā'dandır. Anuñçün her kemālün zühürü ihtişāş bābindandır ki kāmîl olan kimesne anı kendi nefsine nisbet itmek gerekdür. Belki minnet-i İllāhiyye bābindan olduğın müşāhede kılmak gerekdür. Ve illā nākış u maħcüb olur. Ba'de-zā mısra'-i mezkūruñ iki vechi vardur. Ki biri haķıķate ve biri dağı tefe''üle maħmūldür. Ve bu ma'nā haķıķat olsa Őükre hāmildür. Ve zıkrî taħdîş-i ni'met bābindandır. Ve tefe''ül olsa kabūl idüb kendi haddi üzerine ictihād gerekdür. Tā ki fāl olduğı gibi haķıķati dağı zühūra gele. Buradandır ki evliyāda 'ucb ve Ėurūr ve sā'ir rezā'il olmaz. Ve bunda bir sırr-ı 'acīb dağı vardur ki seħābdan nāzil olan kaķarātuñ haķıķati deryā buĖārından olub mebdē' ve merci'i deryā olduğı gibi feyz-i İllāhî Őüreti dağı böyledür. Zîrā zāhirde gerçi cānib-i sırdan rüĖa, rüğdan kâlbe nāzil olur. Velākin bu nüzūlden murād anuñ zühürüdür. Pes anuñ aşlı arz-ı isti'dāddadır. Pes isti'dāddan Ėāric nesne yokdur. Ve bunda remz vardur ki Őıfātda olan keyfiyyet zatda yokdur. Zîrā maķar buĖār Őüretinde degüldür. Ve sülūk dağı egerçi devrîdür. Velākin aşlına rücū'a dek keyfiyyāt-ı muħtelife zühür ider ki aşlında ol nesneyi cüdā kılmak ol keyfiyyetle ŐabĖ itmekden ötürüdür. Fehmi Ėāmız nesnedür. Naķar eyle ki “*el-veledü sırru ebîhi*” dinilmişdür. Ma'a hāzā Őuverde ihtilāf vardur. Eger ihtilāf olmasa tecelli-i Őānî 'ābeş olur. Te'ālā'llāhu (28a) “*an-zālike 'uluvven kebîrā*”. Ve bundan aĖz olmur ki tecelliyāta nihāyet yokdur. Zîrā Ėaķķ'uñ 'adem-i nihāyeti anuñ dağı 'adem-i nihāyetini müstelzimdür. Egerçi zühürda tertîb vardur ki zühürü def'i degüldür. Ve mā 'aleynā illa'l-belāĖ va'llāhü hüve'l-feyyāz.

98. Beytin Şerhi: (101a)

*“Devātum nūndur andan çıķubdur Ėarf-i ma'nî heb
Bu ilhāmuñ maķāmı “Kābe ķavseyni ev ednā” dur”*

Devāt ve micre divit didükleridir. Nūn'dan murād noktadır ki mertebe-i eĖadiyyetdür. Ya'nî “Ümmü'l-Kitāb” didükleri, aşl-ı kitābü'l-vücūddur. Nūn'la tesmiyye vech budur ki ol mertebe müctema'-i midādü'l-mevāddur. Ya'nî ne ķadar nuķuş-ı 'ālem var ise ol mertebede müctemi'dür ki Kātib-i Ezel anı yed-i Őun'ıyle elvāĖ-ı

esmâ üzerine nakşeylemiş ve hüruf u kelimât ve âyât u süveri tafsîl kılmışdır. Kâtib devâtdan ahz itdügi midâd ile şahîfe üzerine (101b) hüruf ve emsâlini nakş ve tersim itdügi gibi anuñçün ‘âlem-i kebîre nüsha-i âfâk ve ‘âlem-i şağîre nüsha-i enfüs ve ikisinüñ sırrını cem’ iden Qur’an’a “Nüsha-i Qur’an” dinildi. Ba’de zâ kitâb ikidür. Ki birine kitâb-ı vücûd-ı haqîkî dirler. Ki anun hüruf-ı mücerredesi esmâ-i zâtiyye-i ehadîyye ve kelimâtı esmâ-i şifât-ı vâhidîyye ve âyât-ı esmâ-i ef’âlîyye-i vâhidîyye ve süver-i esmâ-i âşâriyye-i mazhariyyedür. Ve biri kitâb-ı vücûd-ı zıllî dirler ki hüruf-ı ‘âliyyâtı şu’ünât-ı gaybiyye ve kelimât-ı tammâtı a’yân-ı şâbite-i ‘ilmiyye ve âyât-ı müte‘âliyyâtı haqâ’ik-i ervâhiyye ve mişâliyye ve süver-i kâmilâtı şuver-ı hissiyye-i ‘ayniyyedür. Ve bu iki kitâbuñ her birine “Kitâb-ı Mübîn” dirler ki ikisi de “*Lâ yemessühü ille’l-muṭahherün*”da dâhıldür. Ya’nî Qur’an-ı kavliyi muhdiş ve cünüb ü emsâli mess itmekden memnû’ olduğı gibi. Qur’an-ı fi’liyi daği hades-i bâtin ehli mess ve idrâk itmekden maḥcûrdur. El-hâşıl insânda ṭahâret-i zâhire ve ṭahâret-i bâtına gerekdür ki ol ṭahâret hasebiyle mess-i Qur’an muṭlakâ mürâhḥaş ola. Pes ekşer nâsuñ haqâ’ik ve ma’ârife ‘adem-i itṭilâ’ları, bâtinlarının levs-i mâsivâ ile mütelevviş olduğındandır. Şöyle ki eger kevneyne lemḥa ḳalmasa ‘âlem-i haqîkat münkeşif ola düşer. Ve ta’alluḳât, ta’ayyün-i cismânînüñ âşârından olmağla bu te’ayyüni izâbe lâzım geldi. Ve bunuñ mu’zam-ı hicâbı ümür-ı ṭabî’yyedür ki hücüb-i zulmâniyyedür. Andan soñra ümür-ı rûhâniyyedür ki hücüb-i nürâniyyedür. Andan soñra daği mertebesine göre perde vardır. Ve bunların mecmû’ı yetmiş biñ hicâbdur. Pes mādâm ki bu hicâblar münhariḳ olmaya cemâl-i hüviyyet mütecellî olmaz. Egerçi ki ol mertebeye vüşülden evvel cemâl-i esmâ zâhir olmaḳdadur. Bu cihetdendür ki anı maḳsûd bi’z-zât kıyas idüb berâziḥ ve kıyûdda ḳalurlar. Ve belki niceler mürted olurlar. (102a) Ve ilhâm-ı telḳîndür ki bâtına râci’dür. Gâh bilâ-vâsıta ve gâh bi-vâsıta olur, vahy gibi. Ve ‘ulemâ bi’llâh te’eddüben kendi ḥâllerine ilhâm ve aḥvâl-i enbiyâya ‘aleyhimü’s-selâm vahy didiler. Nitekim enbiyâya göre da’vet ve evliyâyâya göre irşâd diyü itlâk eylediler. Ve “*Kâbe kavseyn*”den murâd maḳâm-ı vâhidîyyet ve maḳâm-ı “*ev ednâ*”dan maḳsûd maḳâm-ı ehadîyyedür. Pes vâhidîyyet şifâta nâzır ve ehadîyyet zâta dâ’irdür. Ve ef’âl, hücübü’ş-şifâtdur. Nitekim şifât daği hücübü’z-zâtdur. Anuñçün perde-i ef’âlî deride kılmadıḳça cemâl-i şifât zâhir olmaz. Ve perde-i şifâtı daği ḥarḳ itmedikçe cemâl-i zât bâhir olmaz. Ve esmâ zâtla bile i’tibâr olunur. Pes anuñ rütbesi şifâtdan mu’ahḥardur. El-hâşıl kemâl-i haqîkî ve cemâl-i zâtiye vüşül, derece derece şu’ûd itmek ile vücûda gelür. Nitekim emkinede ibtidâ Mescid-i Akşâ ziyâret olunur. Zirâ anda bir namâz beş yüz namâza bedeldür. Ba’de Harem-i Nebevî ziyâret olunur ki anda bir ‘ibâdet, biñ ‘ibâdete bedeldür. Ba’de Haremu’llâh tavâf

olunur ki anda bir tã'at, gayrı emkinede yüz biñ tã'ata bedel olur. Ve hilâfı ki ma'siyetdür. Aña kıyâs olına. Pes bu ziyâretde olan tertib, ef'âl ü şifât ve zât arasında olan tertibe remz ider. Huşûşan ki miķâtun hârici, maħall-i âsar u nefis, miķât mebd-e ef'âl ve harem menşe-i şifât u nefis, Ka'be merci'-i zâtdur. Ya'nî bunlara işâretdür. Anuñcün tecerrüd ve ihrâm lâzım gelmişdür. Pes şüretde, şürete vüşül için tecerrüd-i şürî lâzım gelicek, ma'nâda ma'nâya dühül için tecerrüd-i ma'nevî lüzümü bi-tariķi'l-evlâdur. Ba'de zâ bu ilhâmuñ maķâmı “*Kâbe kavseyni ev ednâ*” olmak şihhatinden kinâyedür. Zîrâ ol maķâma şeytân ve nefis dühül itmez. (102b) Egerçi ki fi'l-cümle maķâm-ı şifâta dâhil olur. Bu sebebdendür ki secdede şeytân itizâl ider. Zîrâ secde fenâya nâzırdur ki maķâm-ı zâta dühül itmek ba'de'l-fenâ'e'l-küllidür. Velâkin Ka'be ki şüret-ı sırr-ı zâtdur. Aña şeytân dühül ider. Metâfa duhül itdüğü gibi. Zîrâ şüret ile sırruñ miyânında fark vardır. Pes fikr eyle ki secde her nerede vâķi' olsa insân ol maħalde ve ol demde maħzûz olur. Ve her nerede secde olmasa, Ka'be olursa da insân ol mekânda ve ol sâ'atde maşûn olmaz. Bu cihetden 'amera-i Haremu'llâh olanlara gerekdür ki hâllerine mağrûr olmayalar. Zîrâ bir kimse ki hâmil-i nefis-i emmâre olsa Ka'be'yi kendine hücre ittihâz itse bile müfid olmaz. Ve eger hâmil-i nefis-i muţma'inne olursa Ka'be'nüñ hâricinde bile 'ismete mağrûndur. Zîrâ enbiyanuñ 'aleyhimü's-selâm ma'sûm ve evliyanuñ kıddese'llâhü esrârahüm maħfûz oldukları, şüret-i Ka'be ile muķayyed olmağla degüldür. Belki sırrına dâ'irdür. Pes şol kimse ki ehl-i kalb ola ya'nî kalbini vâcid ola, fâķid olmaya, aña her makân Ka'be hükminde olur. Pes Ka'be tarafına hareket itmek ya vicdân-ı kalb veyâ hüdâ-yı enbiyâ ve evliyâyâ iktidâ ve ittibâ' içündür. Anuñcün Ka'be âhirü'l-menâzıldür. Hüviyyet-i zâtiyye âhirü'l-maķâmât olduğı gibi. Ve bu tafşile nihâyet olmaz, zât ve şifâta nihâyet olmaduğı gibi. Pes “*ğâyetü külli hareketin sükûnun*” vefķınca kalem bu maħalde vâķif olmak lâzım geldi. Velâkin her meclisüñ âhiri helvâ veyâ anuñ hükminde bir lezîz nesne olduğı gibi bu meclis-i maħabbet ü 'ışķ ve sözüñ pâyâmı daği şüret-i nazmda bir tariķ-i mergûbla olmak lâzım geldi. Tâ ki nâzır olanlar bu helvâdan müteleziz olalar ve hitâm-ı şerâb-ı haķiķide (103a) râyihâ-i misk bulalar. Ve ol tariķ budur ki keşide-i silk-i beyân kılmur:

Çıkdı bir hâtıf-ı gaybî didi Haķķı tariķ

Görmedi dide-i cân böyle Kitâbü'l-Envâr (1131)